

NAPRAWIANIE SZKÓD WYRZĄDZONYCH PRZEZ PRZESTĘPSTWA Z NIENAWIŚCI WOBEC OSÓB LGBT

Olga Jubany (red.)

PODZIĘKOWANIA

Redakcja: Olga Jubany

Projekt graficzny: Marian Coppieters

Wydawca: Konsorcjum projektu LetsGoByTalking, 2021

Dziękujemy wszystkim osobom, w tym ofiarom przestępstw z nienawiści wobec osób LGBT oraz profesjonalistom zajmującym się tymi przestępstwami, które podzieliły się z nami swoim doświadczeniem i poświęciły swój czas biorąc udział w wywiadach, ankietach i warsztatach.

Niniejsza publikacja powstała w ramach projektu LetsGoByTalking: Innovative paths through restorative justice for victims of anti-LGBT hate crimes, współfinansowanego przez program Unii Europejskiej "Sprawiedliwość" (2014-2020).

Treść niniejszego dokumentu odzwierciedla poglądy autorów i autorek oraz stanowi ich wyłączną odpowiedzialność. Komisja Europejska nie ponosi odpowiedzialności za sposób wykorzystania zawartych w nim informacji.

Co-funded by the Rights,
Equality and Citizenship (REC)
Programme of the European Union

SPIS TREŚCI:

- 4 KONTEKSTUALIZACJA
SPRAWIEDLIWOŚCI NAPRAWCZEJ**
- 7 LETSGOBYTALKING:
TŁO I PODEJŚCIE METODOLOGICZNE**
- 9 SPRAWIEDLIWOŚĆ NAPRAWCZA
I PRZESTĘPSTWA Z NIENAWIŚCI
WOBEC OSÓB LGBT:
PERSPEKTYWA SPECJALISTÓW I SPECJALISTEK**
- 12 DĄŻENIE DO ZADOŚĆUCZYNIENIA
ZA PRZESTĘPSTWO:
DOŚWIADCZENIA OSÓB LGBT**
- 14 DZIAŁANIA NA RZECZ ZADOŚĆUCZYNIENIA:
POTRZEBY SZKOLENIOWE I WSPÓŁPRACA**

KONTEKSTUALIZACJA SPRAWIEDLIWOŚCI NAPRAWCZEJ

Sprawiedliwość naprawcza wydawać się może pojęciem oczywistym. Jest to jednak złożona koncepcja oraz paradygmat sprawiedliwości i naprawy szkód, przeplatający się z pojęciami samej sprawiedliwości, sprawstwa, odpowiedzialności i zadośćuczynienia. Teoretyczna i profesjonalna historia tego pojęcia czerpie z rdzennych i społeczno-sędziowskich procedur zwyczajowych, ale również ze współczesnego, wyraźnie zachodniego rozumienia sprawiedliwości. W przeciwieństwie do *sprawiedliwości restrybtywnej*, która – traktując przestępstwo jako naruszenie zasad państwa – koncentruje się na winie, sprawiedliwość naprawcza rozumie konflikty pomiędzy stronami jako szkodę wyrządzoną ofierze przez sprawcę. Skupia się ona na dialogu i negocjacji, jak również na dobrowolnym uczestnictwie i uznaniu szkody. Mimo że najbardziej znaną praktykę stanowi mediacja między ofiarą a sprawcą, paradygmat naprawczy obejmuje możliwość zastosowania szerokiego zakresu środków bezpośrednich i pośrednich. Najogólniej rzecz ujmując sprawiedliwość naprawczą można rozumieć jako *każdy proces, który umożliwia osobom pokrzywdzonym przestępstwem oraz osobom odpowiedzialnym za tę szkodę aktywne uczestnictwo w rozwiązywaniu konfliktu lub naprawieniu szkody dzięki pomocy bezstronnej strony trzeciej*.

Środki naprawcze mogą być szczególnie zasadne w przypadku dyskryminacji oraz przestępstw z nienawiści wobec osób LGBT, jako że ich ofiary nierzadko mają poczucie wtórnej wiktymizacji, braku zaufania do systemu sprawiedliwości, napięcia emocjonalnego i braku możliwości działania. Ze względu na elastyczność właściwą każdej procedurze naprawczej – począwszy od czasu i konkretnych środków po decyzję o ich zastosowaniu lub nie, co jest konsekwencją podejścia

skoncentrowanego na ofierze i szkodzie – stanowią one potencjalne uzupełnienie lub alternatywne przeżycie sprawiedliwości. *Dobrowolny charakter praktyk naprawczych zakłada również możliwość powiedzenia przez ofiarę „nie”, odmowy zaangażowania się w te działania: „Możliwość powiedzenia „nie” daje ofierze władzę i siłę” (NL-P-6).* Z perspektywy sprawcy środki naprawcze mogą zmniejszyć ryzyko recydywy, zapewnić jego aktywniejszą rolę w procesie oraz pozwolić na pełniejsze doświadczenie resocjalizacji.

Pomimo przewidywanych dobrych rezultatów, zarówno osoby zajmujące się tą problematyką zawodowo, jak i ofiary dyskryminacji i przestępstw z nienawiści wobec osób LGBT mogą być nastawione niechętnie do stosowania sprawiedliwości naprawczej. Stanowi ona bowiem uderzające przeciwieństwo sprawiedliwości tradycyjnej lub proceduralnej, jak również jest stanowiskiem odmiennym od sprawiedliwości rozumianej jako odwet lub dążenie do kary. Środki naprawcze, dzięki swojej elastyczności i wielu możliwym zastosowaniom, mogą też stać w sprzeczności z ustalonymi definicjami, protokołami i wizjami zawartymi w aktach prawnych. Do różnorodnych potrzeb ofiar przestępstw oraz relacji pomiędzy sprawiedliwością proceduralną a naprawczą odnoszą się różne europejskie akty prawne, wyznaczając w tych obszarach standardy dla państw członkowskich.

Zasadniczą próbą stworzenia wspólnego instrumentu wspierającego i chroniącego prawa ofiar w Unii Europejskiej było powstanie *Dyrektywy 2012/29/EU ustanawiającej normy minimalne w zakresie praw, wsparcia i ochrony ofiar przestępstw*, znanej również jako Dyrektywa Praw Ofiar. Dyrektywa definiuje przestępstwo jako naruszenie praw jednostki oraz zjawisko szkodliwe społecznie, a w związku z tym przyznaje ofiarom prawa bez względu na to, czy przestępstwo zostało zgłoszone policji oraz niezależnie od relacji pomiędzy ofiarą i sprawcą. Dyrektywa ta jest również pierwszym wiążącym aktem prawnym odnoszącym się do sprawiedliwości naprawczej w perspektywie wykraczającej poza mediację, określając ją jako *wszelkie procedury, dzięki którym ofiara oraz sprawca mają możliwość, pod warunkiem wyrażenia przez nich na to dobrowolnej zgody, czynnego udziału*

w rozwiązaniu kwestii będących wynikiem przestępstwa przy pomocy bezstronnej strony trzeciej. Dyrektywa Praw Ofiar to instrument prawny będący odpowiedzią m.in. na potrzeby ofiar w zakresie sprawiedliwości naprawczej. Jednak ogólnounijny charakter Dyrektywy, jak również jej transpozycja i implementacja w poszczególnych państwach członkowskich wymaga rozważenia, w jaki sposób te prawa i zobowiązania są wdrażane oraz w jaki sposób promuje się prawa ofiar.

LETSGOBYTALKING: TŁO I PODEJŚCIE METODOLOGICZNE

Przestępstwo z nienawiści zawiera dwa elementy: czyn zabroniony oraz motyw uprzedzenia wobec ofiary ze względu na „cechę chronioną”, określoną jako taka przez prawa krajowe. Według sondażu Agencji Praw Podstawowych Unii Europejskiej na temat osób LGBT*, 11% respondentów i respondentek LGBT doświadczyło przestępstw z nienawiści w postaci ataków fizycznych ze względu na ich orientację seksualną w ciągu ostatnich 5 lat, przy czym odsetek ten wzrasta do 17% wśród osób transpłciowych. Jednak mniej niż jedno na siedmiu (14%) respondentów i respondentek LGBT zgłosiło policji niedawne ataki fizyczne lub seksualne motywowane nienawiścią.

Niniejsza publikacja przedstawia wyniki badań i działań realizowanych w sześciu krajach (Belgia, Bułgaria, Hiszpania, Niderlandy, Polska, Włochy), które reprezentują różnorodne tradycje, zmagania i doświadczenia dotyczące praw osób LGBT i przeciwdziałania LGBT-fobii, a także różne tradycje i ramy prawne stosowania programów sprawiedliwości naprawczej. Podczas gdy Belgia, Hiszpania i Niderlandy zezwalają na zawieranie małżeństw i adopcje przez osoby tej samej płci, Włochy regulują jedynie związki partnerskie osób tej samej płci. Z drugiej strony, w Bułgarii i w Polsce prawo zabrania zawierania małżeństw i związków partnerskich osobom tej samej płci. Jeśli chodzi o prawa osób transpłciowych, sytuacja w tych krajach również jest różna. W Bułgarii i w Polsce nie ma zapisów prawnych dotyczących uznawania płci, a zmiana prawna zależy od decyzji sądu. W Belgii, Hiszpanii, Niderlandach i we Włoszech doświadczaną płęć uznaje

* European Union Agency for Fundamental Rights (2020) EU-LGBTI II: A Long Way to Go for LGBTI Equality. Luxembourg: Publications Office of the European Union.

się w oparciu o konsolidację określonych „praw płci”; istnieją jednak również pewne ustalone wymagania natury medycznej. Co więcej, nie wszystkie te kraje zaliczają orientację seksualną lub tożsamość i ekspresję płciową (SOGIE) do okoliczności obciążających lub przesłanek przestępstw z nienawiści.

Mimo że konteksty społeczne i prawne krajów zaangażowanych w projekt LetsCoByTalking różnią się, potrzeba zajęcia się i naprawienia szkód spowodowanych przestępstwami z nienawiści może być podobna we wszystkich tych krajach ze względu na specyficzne cechy przestępstw z nienawiści wobec osób LGBT. Zrealizowane badania miały na celu analizę oddolnych perspektyw i doświadczeń za pomocą metodologii wywiadów pogłębionych przeprowadzonych z 39 ofiarami przestępstw z nienawiści wobec osób LGBT oraz 104 osobami zajmującymi się zawodowo omawianą tu problematyką. Ta ostatnia grupa obejmowała ekspertów i ekspertki w zakresie sprawiedliwości naprawczej, takich jak naukowcy, praktycy i mediatorzy; specjalistów i specjalistki z organizacji pozarządowych, takich jak prawnicy, psychologowie i pracownicy socjalni; pracowników i pracowniczki wymiaru sprawiedliwości, takich jak prawnicy i prokuratorzy; osoby zatrudnione w instytucjach publicznych, w tym decydentów i decydentki; a także innych specjalistów i specjalistki w zakresie wsparcia ofiar czy pracujących w publicznych organach antydyskryminacyjnych. Ponadto zorganizowano sześć warsztatów krajowych i jeden międzynarodowy, w których wzięło udział 127 uczestników i uczestniczek oraz przeprowadzono ankietę internetową, dzięki której zebrano opinie 288 organizacji społeczeństwa obywatelskiego dotyczące sprawiedliwości naprawczej i przestępstw z nienawiści.

SPRAWIEDLIWOŚĆ NAPRAWCZA I PRZESTĘPSTWA Z NIENAWIŚCI WOBEC OSÓB LGBT: PERSPEKTYWA SPECJALISTÓW I SPECJALISTEK

Analiza doświadczeń, wiedzy i oczekiwań specjalistów i specjalistek pozwoliła nam na poznanie szeregu różniących się, a nawet sprzecznych spojrzeń na sprawiedliwość naprawczą, sprawczość oraz samą sprawiedliwość. Zakres przygotowania zawodowego i wykonywanej pracy 104 osób, z którymi przeprowadzono wywiady wiązał się z pełnieniem funkcji prokuratorów, sędziów, prawników, działaczy organizacji pozarządowych LGBT, urzędników państwowych, praktyków sprawiedliwości naprawczej, naukowców, mediatorów i tym podobnych. W związku z tym ich bezpośrednie doświadczenia i wiedza na temat środków naprawczych, przestępstw z nienawiści oraz szczególnych okoliczności i potrzeb ofiar przestępstw z nienawiści wobec osób LGBT były bardzo zróżnicowane, podobnie jak ich oczekiwania dotyczące tego, co może zaoferować sprawiedliwość naprawcza.

Podczas gdy większość ekspertów i ekspertek postrzegała sprawiedliwość naprawczą jako zdecydowanie odmienną od sprawiedliwości tradycyjnej lub proceduralnej, ich indywidualne rozumienie zadośćuczynienia i jego możliwości było różne. *Nie możemy generalizować, że w pewnego rodzaju przypadkach naprawienie szkody może polegać na tym, na tym i na tym, prawda? Jedna ofiara przestępstwa z nienawiści może chcieć szczerych przeprosin, inna może chcieć, żeby podjęto jakieś działania (PL-P-17).* Najczęstszym punktem odniesienia była mediacja, a konkretnie mediacja ofiara – sprawca, mimo iż specjaliści i specjalistki z bezpośrednim doświadczeniem pracy ze środkami naprawczymi przywoływali inne techniki czy podejścia, takie jak kręgi i konferencje naprawcze, wywiady naprawcze oraz środki

pośrednie, takie jak korzystanie z pomocy pełnomocników lub ofiar/sprawców zastępczych.

W związku z powyższym, sposoby rozumienia przez specjalistów i specjalistki tego, czym jest sprawiedliwość naprawcza i co może zaoferować ofiarom, sprawcom i całemu społeczeństwu różniły się w zależności od sposobów rozumienia sprawiedliwości i potrzeb ofiar. Na przykład większość przedstawicieli i przedstawicielek organizacji pozarządowych LGBT miała powściągliwy stosunek wobec przydatności sprawiedliwości naprawczej dla ofiar przestępstw z nienawiści wobec osób LGBT, szczególnie w przypadkach przemocy fizycznej, braku równowagi sił, ideologii ekstremistycznych lub innych kluczowych czynników. Natomiast eksperci i ekspertki z instytucji zajmujących się wsparciem ofiar i sprawiedliwością naprawczą podkreślali użyteczność tego paradygmatu i jego walory w przypadku takich przestępstw i dyskryminacji. Jeśli chodzi o gotowość ofiar do korzystania ze środków naprawczych, specjaliści i specjalistki bardziej bezpośrednio zaangażowani w te procedury podkreślali, że służą one interesom ofiar i są dla nich potencjalnie pozytywne. Kontrast pomiędzy uczestnictwem ofiar w tradycyjnych lub proceduralnych procesach sądowych oraz w procesach naprawczych naświetlano za pomocą konkretnych przykładów i doświadczeń. Niektórzy praktycy i praktyczki opowiadali się również za szerszymi procesami, w których kluczową rolę mogliby odgrywać przedstawiciele i przedstawicielki organizacji pozarządowych oraz społeczności.

Zwracano też uwagę na przeszkody w stosowaniu sprawiedliwości naprawczej jako paradygmatu ze względu na obecne systemy prawne i przekonania społeczne. Tu podkreślano rolę punitywizmu jako ogólnospołecznej kultury i oczekiwań wobec sprawiedliwości; brak lub niewłaściwy podział zasobów pomiędzy działania naprawcze i inne działania wymiaru sprawiedliwości; a także brak szkoleń oraz brak współpracy pomiędzy organizacjami czy specjalistami i specjalistkami, którzy mogliby współpracować. Do tej listy przeszkód większość ekspertów i ekspertek dodawała też powszechny brak świadomości

i kampanii publicznych promujących prawo do sprawiedliwości naprawczej jako jedno z praw ofiar.

Nie możemy generalizować, że w pewnego rodzaju przypadkach naprawienie szkody może polegać na tym, na tym i na tym, prawda? Jedna ofiara przestępstwa z nienawiści może chcieć szczerych przeprosin, inna może chcieć, żeby podjęto jakieś działania (PL-P-17)

DAŻENIE DO ZADOŚĆCZYNIENIA ZA PRZESTĘPSTWO: DOŚWIADCZENIA OSÓB LGBT

Paradygmat przestępstw z nienawiści jest jedną z priorytetowych strategii krajów europejskich i organizacji międzynarodowych w zakresie zwalczania przemocy ze względu na orientację seksualną i/lub tożsamość płciową. Wywiady przeprowadzone z ofiarami pokazują, że mimo iż koncepcja “przestępstw z nienawiści” umożliwiła ochronę prawną niektórym jednostkom i grupom szczególnie narażonym na atak, trudno w jej ramach zagwarantować zadośćuczynienie za szkodę wyrządzoną ofierze. Przysłania ona też strukturalny wymiar LGBT-fobicznej przemocy. Podczas gdy w centrum lokowane jest ukaranie sprawcy, potrzeby ofiary są zaniedbywane. Skutkiem tego może dojść nawet do jej ponownej wiktymizacji. Ponadto należy wziąć pod uwagę, że wiele przestępstw z nienawiści nie jest zgłaszanych z różnych powodów, takich jak brak zaufania do policji i wymiaru sprawiedliwości, strach przed odwetem, przed koniecznością „ujawnienia się” czy przed wtórną wiktymizacją.

Dla wielu ofiar sprawiedliwość naprawcza jest mechanizmem, który powinien być traktowany jako alternatywa dla bądź uzupełnienie sprawiedliwości karnej. Jej zasadniczy potencjał wiąże się z możliwością wysłuchania ofiary i uznania winy przez sprawcę. *Przyjęłabym [propozycję skorzystania z procesu sprawiedliwości naprawczej], ponieważ uważam, że to ważne, abym mogła opowiedzieć swoją historię i wyrazić swój ból. Przestępca musi zrozumieć, co mi zrobił i w jakim stopniu wpłynęło to na moje życie (BE-VI-01).* Jednak można także zaobserwować w tej grupie niechęć do korzystania z procesów naprawczych. Wśród czynników utrudniających akceptację sprawiedliwości naprawczej przez ofiary wymieniane są: lęk przed wtórną

wiktymizacją, brak wiary w możliwość przebaczenia sprawcy oraz w potencjał naprawczy procesu. Dane pokazują, że ofiary są skłonne eksplorować możliwości sprawiedliwości naprawczej, ale tylko gdy otrzymają wszystkich niezbędne informacje oraz gwarancje, szczególnie w zakresie zapobiegania wtórnej wiktymizacji.

DZIAŁANIA NA RZECZ ZADOŚĆUCZYNIENIA: POTRZEBY SZKOLENIOWE I WSPÓŁPRACA

W przywoływanych tu państwach pojawiają się przykłady współpracy i szkoleń zawodowych związanych z przestępstwami z nienawiści oraz ze sprawiedliwością naprawczą. W kontekście współpracy należy wymienić strategie wspólnych inicjatyw instytucji rządowych i organizacji działających na rzecz praw obywatelskich. Jeśli chodzi o szkolenia, organizowane są programy mające na celu poprawę opieki nad ofiarami przestępstw z nienawiści oraz nabycie umiejętności stosowania sprawiedliwości naprawczej. Jednak specjaliści i specjalistki we wszystkich analizowanych krajach ubolewają nad brakiem szkoleń, które łączyłyby te dwa obszary i dotyczyłyby zastosowania sprawiedliwości naprawczej w przypadku przestępstw z nienawiści. Ponadto eksperci i ekspertki zalecają popularyzację szkoleń na temat rzeczywistości osób LGBT w kręgach zajmujących się sprawiedliwością naprawczą oraz tych z zakresu sprawiedliwości naprawczej wśród działaczy i działaczek organizacji LGBT.

Jeśli chodzi o doświadczenia i opinie ofiar, większość z nich uważa, że istnieje wyraźna potrzeba szkoleń zawodowych (adresowanych zwłaszcza do sędziów, prokuratorów i policji) w zakresie zajmowania się przestępstwami z nienawiści wobec osób LGBT. Zdaniem wielu osób LGBT pracowniczek i pracowników wymiaru sprawiedliwości oraz instytucji odpowiedzialnych za bezpieczeństwo publiczne nie posiadają umiejętności pozwalających w odpowiedni sposób zajmować się ofiarami tego rodzaju przestępstw i traktować je z szacunkiem i empatią. Ponadto niektórzy rozmówcy i rozmówczynie podkreślają, że zarówno osoby zajmujące się zawodowo prawem, jak i policja powielają

logikę hetero- i cis-normatywną. Oprócz potrzeby szkoleń w tym zakresie, ofiary wskazują też na zasadność promowania szkoleń z zakresu sprawiedliwości naprawczej w kręgach prawniczych, aby poszerzyć gamę dostępnych im narzędzi i umiejętności przydatnych w ramach systemu sądownictwa karnego.

LET'S
GO
BY
TALKING

www.letsbygobytalking.eu

KOORDYNATOR PROJEKTU

UNIVERSITAT DE
BARCELONA

PARTNERZY PROJEKTU

EUROPEAN
FORUM FOR
RESTORATIVE
JUSTICE

avans
university of
applied sciences

UNIVERSITÀ
DEGLI STUDI
DI BRESCIA

bilitis

Universitat
de Girona

Uniwersytet
Wrocławski

Finansowane przez program Unii Europejskiej „Sprawiedliwość” (2014-2020).

Treść niniejszego dokumentu odzwierciedla poglądy autorów i autorek oraz stanowi ich wyłączną odpowiedzialność.

Komisja Europejska nie ponosi odpowiedzialności za sposób wykorzystania zawartych w nim informacji.